

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 8, Sayı 21, Temmuz 2021.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 8, Issue 21, July 2021.

ISSN: 2148-5704

“GÜNEŞİN ALTINDA YENİ BİR ŞEY YOK”: 16. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA DEFİNE HİKÂYELERİ

“Nothing New Under the Sun”: Stories of Treasure in the 16th Century Ottoman Empire

Fırat YAŞA, Turan AÇIK

Öz: Osmanlı tarihi yazımında gizli ilimler, metafizik olana karşı düşkünlük, büyü, cin, şeytan gibi olgular, gerek devlet merkezli üretilen belgeler gerekse hatırat veyahut seyahatname türü metinlerde geçmesine rağmen henüz tarihçilerin tezgâhını meşgul edecek bir merhaleye ulaşmamıştır. Erken modern dönem Osmanlı toplumunda hafi (occult) ilimlerin şifahi kültürdeki etkilerini analiz etmek rasyonel aklın, irrasyonel olan ile kurduğu bağı mercek altına almayı gerektirir. Define anlatıları da bu bağlamda hem yerin altı hem de üstü ile örüntülü bir olgu olarak karşımıza çıkar. Geniş imparatorluk coğrafyasında, zaman ve mekânlar değişmesine rağmen define anlatılarında neden “benzer hikâyeler” ortaya çıkmaktadır? Mevcut çalışma, bu soruya bir yandan “metinlerarasılık” ve “gerçeğin çoğulluğu” fikrinden hareketle cevaplar aramakta diğer taraftan geleneksel insanın defineyi tahayyül / tasavvur etme biçimi, hazinelerin gizlenmesi, bunların gizli ilimlerle çıkarılabilir olması gibi unsurları ele almaktadır. Define anlatılarının kesiştiği noktalar, definecilerin duygu sarmalları ve devletin bakış açısı; 16. yüzyıla ait Mühimme defterleri başta olmak üzere çeşitli arşiv kaynakları üzerinden sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Define, Büyü, Tılsım, Hafi İlimler, Gerçeğin Çoğulluğu

Abstract: Even though themes such as occult sciences, a fixation on the metaphysical, magic, demons, and the devil are mentioned in both state-centered documents and diaries or travelogue texts in Ottoman historiography, these concepts have not yet been closely examined as the research subjects of historians. To scrutinize the connection between the rational mind and the irrational, it is necessary to analyze the effects of occult sciences on oral culture in early modern Ottoman society. In this context, stories of treasures appear as narratives that are linked to both the above ground and underground worlds. Why do similar stories of treasure narratives emerge in a vast empire, despite the changes in time and place? This article seeks answers to this question based on the ideas of “intertextuality” and “plurality of truth” on the one hand, and on the other hand, describes elements such as the way traditional people imagine / envision a treasure, the way treasures are hidden, and the possibility that they could be unearthed by occult sciences. The points where treasure narratives intersect, the emotional spirals of treasure hunters and the state’s perspective are examined through various archival sources, especially the *Mühimme* registers of the 16th century.

Keywords: Ottoman Empire, Treasure, Magic, Talisman, Occult Sciences, Plurality of Truth

Giriş

Evliya Çelebi, Zağapa Deresi’ndeki definenin hikâyesini bir tılsım ile renklendirir. Dört tarafındaki dağlardan toplanıp Kerkük Nehri’ne karışan derenin etrafında 100 hanelik bir Ermeni köyü vardır. Bu bölgedeki kayalık havalide define olduğunu, mağaranın kapısından içeri bakıldığında bütün cevherlerin, altın ve gümüş eşyaların görüldüğüne vurgu yapar. Anlatıya göre mağaranın kapısından girmek pek de kolay değildir. Öyle ki girişte, biri aşağıya inen diğeri yukarı çıkan iki kılıç bulunur. Hazineye ulaşmak isteyen kişiler, birçok defa kılıçların önüne sağlam gemi direkleri koymuşlardır. Ancak söz konusu direkler, kılıçların önüne gelir gelmez

iki parçaya ayrılmıştır. Sadece “ârif-i billâhın biri gelüp ilm ile dahme-küşâlık edüp” bu defineye sahip olabilir.¹

Evliya Çelebi'nin bu anlatısı, zaman, mekân ve kültür değişse de insani temayüllerin benzerliği ile metafizik alanın cazibesinin bir göstergesi olarak okunabilir. Söz gelimi 1572 yılında define bulmak için bir “ârif-i billâh” arayan Manisa sancağı ahalisinin durumu bahsedilen argümanı desteklemektedir. Manisa’da yeni peyda olan bir müteseyyit, define bulma konusunda ne derece mahir olduğu söylentisini yayarak ahalinin dikkatini çekmeye başlar. Sahte seyit “Cinleri davet ederim ve onlardan define haberi alırım.” diyerek nice kişiyi aldatır. Keramet cinlerdedir, lakin onları çağırmak için bu “ârif’e, “bâkire kız gerektir.” “Mâla müstağrak olmak” isteyen kimi Manisalılar, bakire kızlar götürerek müteseyyidin isteğini yerine getirir. Anlaşıldığı üzere, müteseyyit birçok kızın bekâretini “izâle” eder ve Manisa ahali söz konusu zatın “hile ve fesâd ile meşhûr” olana kadar sahtekârlığına kanaat getiremediğinden uzun süre ona aldanır. Şikâyetlerin artması üzerine müteseyyidin ahvali Lala Ferruh Bey tarafından Divan-ı Hümâyuna iletilmiştir. Gelen cevapta müteseyyidin bir an önce kadı huzuruna çıkarılması ve şer’-i şerif gereği iddialar etraflıca tahkik edildikten sonra müteseyyidin fesat ve şenaati arz edildiği gibi sabit olup Müslümanlar bu duruma şahitlik ederlerse, Manisa zindanındaki kuyuda ölene kadar hapsedilmesi ve sonucun merkeze bildirilmesi emredilmiştir.² Yeraltının bilgisine erişebileceği iddiasındaki müteseyyide suçunun ispatlanması hâlinde reva görülen akıbetin, ölene kadar kuyuda hapsedilmek olması da ayrıca ironiktir.

Aynı dönemde farklı kültür ve coğrafyalarda benzer anlatılara rastlamak mümkündür. 16. yüzyıl İtalya’sında kaybolan / çalınan / gömülen malları bulmakta mahir pek çok “ârif” vardır. Bilinmeyenine sınıra ermek için başlıca yöntem şeytan veyahut cinlerle iletişim kurabildiğine inanılan büyücülere müracaat etmektir. Oscar Di Simplicio bahsedilen konularda nam salmış Sienalı meşhur bir büyücüdür. Şeffaf bir tasa doldurulan kutsal suya baktığında definenin gömüldüğü, eşyanın kaybolduğu yerleri görebildiğine inanılmaktadır. Ancak el değmemiş, gizli olana, bilinmeyene ulaşmak veya gaipten haber almak için söz konusu suya “bakire bir kız”ın bakması gerekmektedir.³

Oscar Di Simplicio’nun Manisalı müteseyyit gibi bu hafi (occult) ilmin kendisine sağladığı fırsatlar ile suistimallere tevessül edip etmediği bilinmemektedir. Fakat hemen her kültürde ve çağda, insanların servetlerini koruma amacıyla mallarını gömmeleri ve bu fiili gerçekleştirirken de kendilerinden başka bir “fani”nin dokunamaması için büyü yaptırımlarının ortak bir inanç olduğu görülür. Farklı metinlerde, coğrafyalarda ve kültürlerde define, cinler, kutsal / saf su ve bakire kız unsurlarının bir araya gelmesi, insana dair ortak bir tavra işaret etmesi açısından önemlidir. Bugün dahi Anadolu’da pek çok define hikâyesi ile karşılaşmak mümkündür. 2013 yılında Konya’nın Karapınar ilçesi Hotamış beldesinde yaşayan Mehmet Emin Yetiş’e “cinci hoca”nın birinin “Definenin üzerinde yatıyorsun.” demesi üzerine başlayan hikâye, söz konusu duruma örnektir. Öyle ki hocanın sözlerine kulak veren mülk sahibi, üç

¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, 2. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 96.

² Sultân Murâd’ın kapu kethüdâsına virildi fi 7 Şa’bân.

Lala Ferruh Beg’e hüküm ki mektûb gönderüb hâlâ Manisa câniblerinde bir müteseyyid kimesne zâhir olub cinleri da’vet iderin anlardan define haberin alırım diyü hile idüb müslümânları aldayub ve da’vet-i cine bâkire kız gerektir diyü nice kızların bekâretin izâle idüb bu makûle hile ve fesâd ile meşhûr olub hakkında isnâd olunan fesâdların ba’zı tescil olunub sûret-i sicilleri ibraz olunub gönderildüğün bildirmişsin imdi mezbûrun ahvâlin toprak kâdisi ma’rifeti ile teftîş iylemek emr idüb buyurdum ki vusûl buldukda te’hir iylemeyüb mezbûru ihzâr iyleyüb dahi ahvâlin onat vechle ber-mûceb-i şer’-i şerif teftîş iyleyüb göresin fi’l-vâki’ arz olunduğı üzere fesâd ve şenâ’ati sâbit ve zâhir olub müslümânlar yaramaz la’nete şehâdet iderlerse mecâl virmeyüb Manisa zindânında olan kuyuda ölünce ebedî habs idüb ne vechle olduğun yazub bildiresin. *BOA, A.DVNS.MHM.d* (Divan-ı Hümâyun Sicilleri Mühimme Defteri), nr. 18, hüküm 227 (16.08.979 – 03.01.1572).

³ Vincenzo Tedesco, “Treasure Hunt—Roman Inquisition and Magical Practices Ad Inveniendos Thesaurus in Southern Tuscany”, *Religions*, S. 10 (2019): 4.

arkadaşı ile birlikte evin ardiyesini 11 metre kadar kazmıştır. Önlerine, lahde benzer sert bir zemin çıkmıştır. Lahdi patlatmak için naftalin, şeker gübresi, barut ve gübreyle güçlendirilmiş özel bir karışım hazırlamışlardır. Ancak kazara patlama neticesinde dört kişi ölmüş ve iki kişi de yaralanmıştır.⁴ Yine 2010-2014 yılları arasında Anadolu'nun muhtelif yerlerinden 150 kişinin verdiği bilgilerden hareketle define bağlamında sihir, büyü, tılsım gibi inançlarla hafi ilimlere rağbetin yakın tarihlerde de ne derece yaygın olduğu görülmektedir.⁵ Böylece hemen her tarihte bu gibi irrasyonel dünyaların varlığı, bir taraftan güneşin altındaki değişmeyen unsurlara işaret ederken diğer taraftan da yatay düzlemde aynı tarihlerde aslında rasyonellik ve irrasyonelliğin yan yana bulunabildiği bir çoğul gerçekliğe işaret etmektedir.

Nitekim Avrupa'da da Rönesans ile birlikte başlayan rasyonel tavrın yanında gizli ilimlere, *ezoterizme* artan ilgi dikkati çekmektedir. Ayrıca 18. yüzyıl Aydınlanma çağı olarak vücut bulurken, aynı yüzyılda "sayısız gizli cemiyet, mistik grup ve Mason locası cennetten kovulmuş insanı yeniden eski hâline döndürme peşine düşmüştür."⁶ Sanayi devrimiyle pozitif ilimlerin inşa ettiğini düşündüğümüz "pozitivist" 19. yüzyıl, aynı zamanda gizli ilimlere yönelik ilginin de arttığı bir dönemdir. Yine modern edebiyatın mühim bir kısmını gizemler örmüştür. Anatole France, 1890 tarihli makalesinde "Bu döneme ait edebî yapıtların büyük bir bölümünü anlayabilmek için gizembilime dair belli bir bilgiye sahip olmak gerekir. Büyü, şairlerimizin ve romancılarımızın imgeleminde önemli bir yer tutar." demektedir. 20. yüzyılda astrolojinin yaygınlığı ve gelecekte haber almanın modern toplumun hemen her kesiminde cari oluşu dikkat çekicidir. Hatta Fransa'da astrolojiye duyulan büyük ilgi "taşrada, kırsalda, çiftçiler veya mesleki yapının en alt katmanlarındaki kişilerde değil, bilakis yoğun nüfuslu şehirlerde ve beyaz yakalılar arasında"dır.⁷ Dolayısıyla "gerçeğin çoğulluğunu" hesaba katmadan yapılan bir okuma, insanlık hâllerini idrak etmekte zorlanır.⁸

Bu makale, "gerçeğin çoğulluğu" fikrinden hareketle belgeler üzerinden defineye hem fertlerin hem de devletin bakış açısını inşa etmeyi hedeflemektedir. Yukarıda farklı anlatılar arasında kurulan örüntüler gibi genel anlamda "güneşin altında yeni bir şey yok" argümanının 16. yüzyıldaki izleri sürülecektir. Osmanlı tarihi bağlamında, geleneksel insan ile modern insanın defineyi tahayyül / tasavvur etme biçimleri, hazinelerin gizlenmesi, bunların gizli ilimlerle çıkarılabilir olması gibi meselelerin yanı sıra korku, şüphe, kıskançlık ve ihanete dair duygular da ele alınacaktır. Böylelikle 16. yüzyılda geniş imparatorluk topraklarındaki farklı define anlatılarının kesiştiği noktalar, definecilerin duygu sarmalları ve meselelere devletin bakış açısı ortaya konulmaya gayret edilecektir.

⁴ Özgür Sarı, "Definenin pimi'ni cinci hoca çekti", Sabah Gazetesi, 20.04.2013 Tarihli Haber: <https://www.sabah.com.tr/yasam/2013/04/20/definenin-pimini-cinci-hoca-çekti>, Erişim Tarihi: 17.02.2021.

⁵ İsmail Şenesen, "Türkiye'deki Define ve Definecilikle İlgili İnanışlar ve Bu İnanışların Motif İndex'e Göre Değerlendirilmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25/2 (2016): 283-298.

⁶ Mircea Eliade, *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religion* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1976), 50.

⁷ Eliade, *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions*, 60

⁸ Bu makalenin yazarları elbette gelenek ve modernlik arasında hiçbir farklılığın olmadığı ya da tarihsel süreçte herhangi bir değişim ve dönüşümün yaşanmadığını düşünmemektedir. Bununla beraber geleneğin içerisindeki kimi modern unsurları ya da modernliğin içerisindeki geleneğin izlerini hesaba katabilmek, bu arada süreklilikleri de takip edebilmek açısından Hüsamet'in Arslan'ın modern dikotomiler hakkında yazdıklarını alıntılanmak faydalıdır. Bilindiği üzere Herbert Spencer, tarihsel süreçte toplumlari dikey / kronolojik bir tasnifle "askeri ve endüstriyel" toplum; Ferdinand Tönnies, "cemaat ve cemiyet", Emile Durkheim, "mekanik ve organik" toplum; Max Weber, "gelenekselcilik ve rasyonalizm"; Howard S. Becker, "dinî ve seküler" toplum olmak üzere dikotomik bir vaziyette ayırmışlardı. "... günümüz sosyolojisinde bu tür dikotomiler terk edilmiştir ve mesela, bütün toplumların hem 'mekanik' hem 'organik', hem 'seküler' hem 'dinî', hem 'geleneksel' hem 'rasyonel' öğeleri bünyelerinde bir arada barındırabildikleri görüşü yaygın bir kabul görmeye başlamıştır." Hüsamet'in Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992), 59.

1. “Mâla Müstağrak Olmak”: İnsanlar Neden Define Arar?

Evliya Çelebi'nin sadece “ârif-i billâhın biri”nin gün yüzüne çıkartabileceğini söylediği Zağapa Deresi hazineleri olmasa da, Musul'daki defineyi bir Ârif oğlu Mehmed (“nefs-i Musul'dan Mehmed bin Ârif”) bulmuştur. Belgedeki anlatıya göre, kendisi keşfettiği define ile “mâla müstağrak” olur. Asıl sorunlar bu dönemden sonra başlar. Öyle ki yaşadığı bölgenin ahalisini –ne tür zulümler yaptığı bilinmese de– “rencîde” ettiği belgeden anlaşılmaktadır. Onun bu fiillerine daha fazla sessiz kalmak istemeyen Musul ahalisi soluğu mahkemede almıştır.⁹ Mahkeme ve ahalinin müracaatları vasıtasıyla haberdar olduğumuz bir diğer define ve zulüm anlatısı da Musullu Ârif oğlu Mehmed'in çağdaşı Rumkale (Ayntab) kethüdası Receb'e dairdir. Receb de define bulup ahaliye zulmedenlerdendir. Rumkale'nin burcunu yıkmış ve külliyetli bir define ortaya çıkmıştır; birçok kişi de bu duruma şahit olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Receb, bulunduğu defineden elde ettiği servetle tefeciliğe başlamıştır. Ahaliye borç parayı meşru oran %15'ten ziyade ile vermektedir. Hatta geri ödeme zamanı gelmeden alacaklarını talep etmekte, “Henüz ödeme zamanı gelmedi.” diyenlerden zorla meblağları tahsil edip kale kethüdası olmanın getirdiği avantajla kendisine borçlananları hapsedmekten çekinmemektedir. Kabarık suç listesine şarap içtiği de eklenmiştir. Bütün suçlarına binaen kendisinin katlinin cevazına dair fetva olduğu da zikredilmiştir.¹⁰ Aslında Receb'in sekiz sene önce de bir define bulunduğu şayiasıyla merkeze haber gönderildiği anlaşılmaktadır. 8 Zilhicce 983 (9 Mart 1576) tarihli Halep Beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde, Rumkale kethüdası Receb'in kale içindeki kilise yakınında bir evi olduğu ve evinin tamiri için kiliseden taş ve toprak kazdırırken büyük bir define bulunduğu ifade edilmiştir. Muhtemelen evinin tamiri bahanesiyle kilisedeki defineden haberdar olduğu için orayı kazan Kethüda Receb, belgeye göre bulunduğu defineyi de akrabasından Hacı Ömer ve amcası Mustafa ile paylaşmıştır. 20.000'den ziyade altından bahsedilen söz konusu definenin gerçekten bulunup bulunmadığının tahkik edilmesi ve bulunduğu tahakkuk ederse de mirî için alınıp muhafaza edilmesi emredilmiştir.¹¹ Sekiz sene ara ile bahsedilen her iki definenin de aynı olması muhtemeldir; böyle ise Receb defineyi devletten kaçırmayı başarabilmiştir. Elbette definciliği kale kethüdası olmanın getirdiği avantajla meslek hâline getirmiş olması muhtemel Receb'in, yaptığı uzun araştırmalar neticesinde önce kilise içindeki defineyi bulması, sekiz sene sonra da burcun içerisindeki defineye ulaşması iki ayrı girişim olabilir. Fakat her hâlükârda defineleri devletten gizlemeyi başarmıştır, üstelik elde ettiklerini işleterek servetini haksız yoldan arttırmaya devam etmiştir. Lâkin zulümlerinin artık tahammül edilmez tarafı kalmayınca, ahali tarafından gayet iyi bilinmekle beraber tam anlamıyla delillendirilemeyen define mevzuu, tefecilik ve diğer suçlar ile beraber merkeze bildirilmiştir.

“Evvelden ne hâllü kimesne” olduğunun araştırılmasının istendiği Mehmed'in de kolay yoldan elde ettiği servetini, çağdaşı Receb gibi tefecilikle işletmeye çalışırken ahaliyi rencide etmiş olması elbette muhtemeldir. Belgemizde geçen “Nefs-i Musul'dan Mehmed bin Ârif nâm kimesne define bulup mâla müstağrak olmağla re'âyâyı rencîde ider”¹² şeklindeki ibare de define ile mala müstağrak olmak ve reayayı rencide etmek arasındaki bağlantıyı göstermektedir. “Evvelden ne hâllü kimesne” olması ve şimdiki hâli arasında kurulmak istenen bağlantı da birdenbire mâla müstağrak olmak ile ahaliyi rencide etmek arasındaki ilişkiyi ihsas ettirmektedir; fakat Osmanlı belgelerinin tafsilat hususundaki ketumluğu, çoğu zaman kati bir şey söylemeye manidir.

Mehmed'in nereden ve nasıl define bulunduğu, gömünün şahsi mülkünde mi yoksa devlete ait bir arazide mi çıktığı, tam manasıyla “müstağrak” olduğu metanın altın mı gümüş sikke mi olduğu merak konusudur. Bu merak ikliminde ahalinin Mehmed'in define bulunduğu bilgisine

⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 7, hüküm: 1986 (05.03.976 – 28.08.1568).

¹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 55, hüküm: 101 (29.11.992 – 02.11.1584).

¹¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 27, hüküm: 931.

¹² BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 7, hüküm: 1986 (05.03.976 – 28.08.1568).

nasıl vâkıf olduğu ise erken modern Osmanlı toplumunun cemaat (gemeinschaft) dinamikleri ile doğrudan alakalıdır.¹³ Hatta daha önceki vukuatları itibarıyla “töhmet” altındaki kişinin fiilleri denetim veyahut gözetim altındadır.¹⁴ Sürekli define arayan bir kişi, elbette cemaat nezdinde daha çok ilgi çekicidir. Bu ilgi, kimi zaman nevezuhur zengininin yaptığı zulümlere tepki şeklinde ortaya çıkarken, kolay yoldan “mâla müstağrak” olmanın günümüz defincileri arasında da gözlemlendiği gibi Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde de özendirici bir etkiyi beraberinde getirdiği düşünülebilir.

Bununla birlikte geleneksel ile modern insanın defineden anladığı şey arasında kısmî farklılıklar söz konusudur. Modern insanın zihninde defineye tarihsel bir değer de atfedilmektedir ve bunun referans noktası antikiteye kadar gitmektedir. Öyle ki Avrupa’da Rönesans ile birlikte antikiteye yapılan vurgu, “eski”nin maddî ve sanatsal değerini artırmıştır. Rönesans toplumu yeniden doğuşun kaynağı olarak “babalarının çağına (Orta Çağ) isyan edip” kendilerini antik dönemde konumlandırmıştır. Rönesans’ın müzeciliği ortaya çıkarması,¹⁵ eskinin maddî kalıntıları Peter Burke’un ifade ettiği üzere “yarı dinsel” bir forma büründürmüş ve müzeler sanatsal eserlerin dikkatle korunduğu “modern tapınaklar” hâline gelmişlerdir.¹⁶ Nesnelere ilgilenmenin yaygınlaştığı bu dönem,¹⁷ ilgiye mazhar olan nesnelere de kıymetini artırmıştır. Modern epistemoloji ile geçmişi nesneleştirmenin zahiren birbirinin zıddı iki boyutu tezahür etmiştir. İlki geçmişe “nadir eserler”, ikincisi ise “bilgi” olarak bakmaktır. Arkeolog Mehmet Özdoğan için geçmişe nadir eserler olarak bakmak, bunları para ile ölçülür hâle getirmektedir: “Geçmiş artık paraya çevrilir bir kapitaldir.”¹⁸ Modern zamanlarda genellikle ilk bakış açısı hâkim iken, tarihî eserlerin bilgi nesnesi olarak kıymetlendirilmesi, bazı idealist arkeologların zihninde kalarak marjinalleşmiştir.

Defineyi ne tarihî eser ne de bilgi nesnesi olarak gören Osmanlıların geleneksel anlayışında kimi eski eserler, yeni inşa edilen binalarda malzeme olarak kullanılabilenlerde,¹⁹ madenî olarak kıymeti olmayan bazı paralar ise ağırlık olarak değerlendirilebilmekte, bazen de eritilerek kupa yapılabilirler.²⁰ Lady Montagu, kendi zamanında (18. yüzyılın ilk yarısı) eski eserlerin dükkânlarda yok pahasına satıldığını, herhangi bir kısıtlama olmadan yurt dışına çıkarılabildiğini zikretmektedir.²¹

¹³ Osmanlı toplumundaki otokontrolün bir yansıması şeklinde cemaatin etrafındaki dünyaya karşı haber alma kanallarının detaylarını tam anlamıyla bilemesek de, Fikret Yılmaz’ın ifade ettiği üzere “Kimin pezevenklik yaptığı, kimin şarap içtiği, kimin yasak bir aşk yaşadığı, kimin homoseksüel bir ilişkinin müptelası olduğu, hangi kadının evlilik öncesi bir ilişki yaşadığı, hatta bu ilişkinin nerede gerçekleştiği ve aracılık yapanın kim olduğu gibi kişisel yaşama mahsus ayrıntılar toplumun vâkıf olduğu konular arasında bulunabilmektedir.” Fikret Yılmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, S. 83 (1999/2000): 97-98.

¹⁴ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (Berkeley-Los Angeles- London: University of California Press, 2003), 113.

¹⁵ Tabii bu ilk müzelerdeki koleksiyonlar henüz demokratize edilmemiştir; Ortaylı’nın ifade ettiği üzere “hususî, krallığa ait ve hep halka kapalıdır.” İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda* (İstanbul: Merkez Kitaplar, 2007), 128.

¹⁶ Peter Burke, *The Renaissance* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire London: Macmillan Education Press, 1997), 3-4.

¹⁷ Peter Burke, *A Social History of Knowledge From Gutenberg to Diderot* (Cambridge: Polity Press, 2000), 106.

¹⁸ Mehmet Özdoğan, “Arkeolojide Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisini Bekleyen Tehlikeler”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (17-18 Aralık 1992)*, ed. Zeynep Rona (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 198.

¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaretinin İnşaatı (1550-1557)*, C. II (İnşaata Ait Emir ve Fermanlar), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979), 11-31.

²⁰ Emre Madran, “Osmanlı Devleti’nde “Eski Eser” ve “Onarım” Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, S. 195 (1986): 505. 1960’larda dahi Türkiye’de eski eserlerin kıymetinin yeterli kadar idrak edilemediği ve hâlâ köylülerin buldukları eserleri inşaat malzemesi olarak kullandıkları, bunun yanında eski eserlerin şahsî menfaat bakımından maddî kıymetinin farkında olanlar tarafından nasıl kolayca yurt dışına kaçırabildiği hakkında bkz. Ahmet Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4 (1969): 45-46; İlginç bir çalışma için ayrıca bkz. Ali Sönmez, “Anadolu’dan Kaçırılan Miras: Troya Hazineleleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 21 (2020): 12-40.

²¹ Lady Marry Wortley Montagu, *The Turkish Embassy Letters*, edited by. Teresa Heffernan and Daniel O’Quinin (Peterborough: Broadview Press, 2012), 144-145. Bu durumun her zaman geçerli olmadığını ifade etmek

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda, Avrupa’daki gibi antik olanı kıymetlendiren bir zihin dünyası yoktur. Dolayısıyla defineciler açısından hazineler sadece madenî olarak arz ettikleri kıymet üzerinden tasavvur edilmektedir. Dönemin definecileri için mühim olan daha çok altın ve nispeten de gümüş sikkelerdir. Bunlar çoğu zaman eritilerek cari olan paraya tahvil edilmektedir. Niğbolu’dan İstani adlı zimmi, rüya görmeye mahir bir zat olmalı ki merkeze sunduğu arz-ı hâlde, kendisine rüyasında “bir mahalde define vardır” diye haber verildiğini ve bu defineyi Sipahi Memi adlı çingene ile çıkarttıklarını bildirmiştir. Defineyi Çingene Memi almış ve iki çingene daha getirip “guruş kesdir”miştir. Muhtemelen eski gümüş sikkeler bulan İstani ve Memi, bunları eriterek kuruş darp etmişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla bu iş için iki çingeneye daha ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla İstani, rüyada define bulmakta “ârif” bir kişi iken bulunan defineyi piyasada tedavüle sokmak içinse Memi ve yanındaki iki çingene işlerinde mahir adamlardır. Gelibolu kazasında Burhan adlı köyden İsa Bali ve kardeşi Nebi’nin de hizmetkârları Acemioğlanı Ali ile tarlada buldukları defineyi, Gülnuşoğlu Hızır adlı çingeneye sikke darp etmesi için götürmeleri²² hesaba katılırsa, maden işlemekte usta ve sıklıkla kalaycılıkla uğraştıklarını bildiğimiz çingenelerin aynı zamanda bu gibi definecilerin sikke darp etmek için müracaat ettikleri kişiler oldukları şimdilik ifade edilebilir.²³ Böylece definecilikte bu gibi iş bölümleri söz konusu olabilmektedir. Fakat İstani ve Memi’nin define hikâyelerinin sonu iyi bitmemiştir. Rüyasına güvenerek definenin yerini tespit edebilen İstani, Memi’ye güvenmemesi gerektiğini hesaba katamamıştır. Eğer söyledikleri doğru ise Memi, İstani’ye “bir habbe” yani bir kuruş dahi vermemiş ve esircilik için Kefe tarafına gitmiştir.²⁴

Define aramanın zenginlik talebinin yanı sıra bir başka gerekçesi de rüyasında dahi define ile uğraşan İstani’nin gösterdiği üzere definecilik tutkusudur.²⁵ Samsun Müze müdürü Mustafa Akkaya, bu tutkuyu definecilerin eski eserleri tahrip etmelerinden şikâyet ederek “define

gerekmektedir. Lady Montagu’nun gerçeği ne kadar yansıttığını bilemediğimiz gözlemi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’nda eski eserlerin rahatlıkla yağmalanabildiği gibi bir netice çıkarmamak gerekir. Zira Osmanlı merkezi otoritesi -elimizdeki bazı belgelerden anlaşıldığına göre- bugünkü “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun zihniyet dünyası ve temin ettiği hak ile olmasa da kendi bağlamında eski eserleri korumaya çalışmıştır. III. Murad zamanında 15 Şevval 985 (26 Aralık 1577) tarihinde Eğriboz sancakbeyine, Atina, Livadiye ve İstefe kadılarına gönderilen hükümde, kaza daireleri içerisinde bazı yontulmuş mermer direkler, somaki mermerler olduğu; “kefere tâ’ifesi alub gelüb yürüyüb ve harbî kefereye bey’ iyledikleri”nin anlaşıldığı, kati surette buna engel olunması gerektiği ve sütunlar ile somaki mermerleri, “münâsib mahallerde” koruyup “kefere”ye sattırmamaları hususu emredilmiştir. *BOA, A.DVNS.MHM.d*, nr. 33, hüküm: 357 (15.10.985 – 26.12.1577) Anlaşıldığı kadarıyla nispeten erken dönemde bir tarihî eser kaçakçılığı ile karşılaşmaktadır. Mekândaki düzenin hilâfına cereyan eden bu kaçakçılığa, Koruma Kanunu’nun olmadığı bir tarihte Osmanlı idaresi tavizsiz bir şekilde karşı çıkmaktadır. Bir define olarak değerlendirilemeyecek bu mermerlerin “kefere tâ’ifesi” tarafından alınması ve “harbî kefereye” satılmasına karşı devletin müdahalesi, Lady Motagu’nun gözlemlerinin belki de devletin gözünden kaçanlara işaret ettiğini göstermektedir. Nitekim yine erken tarihli bir belgede, Aksaray’da “selâtin-i mâziyyeden kalmış” hanın taşlarının bazı kimseler tarafından çıkarılıp kendi binalarına “sarf” edildiği ve bu şekilde hanın harap hâle geldiğinden bahsedilmektedir. Bunun üzerine Aksaray kadısına 16 Şaban 998 (20 Haziran 1590) tarihinde hüküm gönderilmiş ve bu işle bizzat ilgilenip handan taş alanların tespit edilerek isimlerinin merkeze bildirilmesi emredilmiştir. Hiçbir surette kimsenin handan taş almaması ve hana zarar vermemesi mevzuu da eklenmiştir. *BOA, A.DVNS.MHM.d*, nr. 51, hüküm: 89. Yer altında olmayan bu gibi “kültür varlıkları”na dair devletin bakış açısı makalemizin konusu dışında olduğu için imparatorluğun bu husustaki tavrı hakkında kısaca bkz. İsmail Günay Paksoy, “Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (17-18 Aralık 1992)*, ed. Zeynep Rona (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 201-221.

²² *BOA, A.DVNS.MHM.d*, nr. 12, hüküm: 1118 (24.11.979 – 08.04.1572).

²³ Emine Dinceç’in 1560-1600 yılları arasındaki kalpazanlık faaliyetlerini incelediği makalesinde, 143 kalp para kesme işleminin %8’inin demirci, çilingir ve kuyumcu çingeneler tarafından gerçekleştirildiği müşahede edilmektedir. Emine Dinceç, “Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri 1560-1600”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 32, (2007): 76.

²⁴ *BOA, A.DVNS.MHM.d*, nr. 29, hüküm: 245 (02.11.984 – 21.01.1577).

²⁵ Rüyada hazine yeri bulma inancı endüstri öncesi Avrupa toplumunda da oldukça yaygındı. Hatta 2009’da Staffordshire’da 1500 altın ve gümüş obje bulan Terry Herbert, kendisi ile yapılan röportajda, şakayla karışık uykusunda dahi sürekli altın eşyalar gördüğünü söylemekteydi. Johannes Dillinger, *Magical Treasure Hunting in Europe and North America: A History* (Houndmills, Basngstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012), 1.

hastalığı” olarak nitelendirmektedir.²⁶ Zenginliğe karşı duyulan istekle beraber gizli olanın yol açtığı heyecan, defineciliği kimileri için sürekli bir meşguliyet hâline getirmiştir. Zenginlik talebinin “rasyonel” ile gizliliğin cazibesinin “irrasyonel” boyutlarının karışımından ortaya çıkan tutku, definecileri her çeşit tarihî eseri yok etmede sınır tanımamaya götürmektedir. Bu arada defineye karşı duyulan arzu, definenin tabiatı itibarıyla gizli muhtevasının getirdiği korku ile birleştiğinde ortaya birçok macera ve entrika çıkmaktadır.

2. Görünmez Güçler: Korku ve Define

Define arama süreci aslında pek çok muammanın iç içe geçtiği, karmaşık duygu hâllerinin yaşandığı bir süreçtir. Söz konusu süreçte “ârif” kişiye duyulan ihtiyacın temelinde de malın yerini tespit etmek kadar sıradan insanın çözümleyemeyeceği ve mücadele edemeyeceği ruhani varlıklarla bağlantıya geçmek veyahut onları bertaraf etmek vardır. Çünkü malı gömen kişi çoğu zaman kötü ruhlardan muhafaza için cin, şeytan, tılsım, büyü gibi erken modern çağın mistik dünyasından medet ummuştur. Şifahi kültürde söz konusu define anlatılarında sadece Doğu değil Batı toplumlarında da kolektif hafızada benzer *tabiatüstü inanışlar* başat rol oynamaktadır. Nasıl ki yerin üstü insanların dünyası ise yerin altı (karanlık dünya) da iyi ve kötü ruhların diyarıdır. Erken modern dönem Avrupa’da yaygın bir görüşe göre “Yeryüzünde bir metreden daha derinde olan her şey şeytana aittir.”²⁷ Bundan dolayı da defineciler ruhları kovmak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. 1584 tarihinde Napoli yakınlarında bir köyde define arayan iki keşişin durumu buna örnek gösterilebilir. Keşişler, tılsımlı hazineyi koruyan uhrevi varlıklardan korktukları için sürekli *Kitab-ı Mukaddes*’ten mezmur metinler kat’î okuyarak, sihirli semboller ile onları kovmaya çalışmışlardır. Ayrıca söz konusu varlıkların kutsanmış palmye ağaçlarından ve tütsü yakılmasından hoşlanmadıklarına dair bir inanıştan dolayı en son çare olarak zikredilen nesnelere yanlarından ayırmamışlardır.²⁸

Define kazara ortaya çıkmadığı sürece, genellikle bireysel değil kolektif bir iş birliği ile bulunur. “Mâla müstağrak olanlar”ın endişe ve korkuları da farklı şekillerde tezahür eder. Bunlardan ilki defineyi bulmadan önce yaşanan bilinmezliklerden kaynaklanır. Kazı sırasında çeşitli tuzaklar, oksitlenme, toprağın çökmesi gibi organik veyahut inorganik vakaların yanı sıra cin çarpması, akıl kaybetme, tahayyül edilmesi güç “ruhani varlıklar” ile karşılaşma gibi tasavvurların yol açtığı korku, definecilerin birinci aşamada sık sık yaşadığı gerilimin temelini oluşturur. Bunlarla tek başına yüzleşmek büyük cesaret gerektirdiğinden korkuyu paylaşmak üzere ekip çalışması yapılması âdettendir. Ayrıca, olası bir kazada yardımlaşmanın hayat kurtarabildiği defalarca tecrübe edilmiştir.

Define anlatılarında kilise, mezar kazma eylemi başlı başına uhrevi korkuyu tetikleyen durumlardandır. Müslümanlardan ziyade gayrimüslimlerin sakladıkları defineleri çıkarma girişimleri genellikle metruk, kuytu, köşe ya da çok karanlık “tekinsiz” yerlerde gerçekleştiğinden mekânın insan zihninde ürettiği ürperti, kelimelerle tarif edilemeyecek bir korkuya dönüşür. Nitekim incelenen belgelerde de kilise içlerinin veya mezarların kazılma girişimleri boşa değildir.²⁹ Evliya Çelebi’nin Karagöl (İzmir) definesi anlatısı da bu türden bir korkunun tetikleyicisi olarak değerlendirilebilir. Öyle ki gölün bulunduğu civarda yayılan söylentilere göre göl tılsımlıdır. Evliya Çelebi’nin göl hakkında edindiği malumat, burada Mağripli, Hintli yüzlerce kişinin öldüğü yönündedir. Günün birinde dervişin birinin gelip okuduğu dualar sonrası göl kurumuştur. Ancak bu sefer de söz konusu mahalde “cehennem kuyusuna” benzer bir çukur açılmıştır. Kuyunun ötesinde bir mağara vardır ve belirtilen derviş bir şekilde bu mala ilmiyle hâkim olmuştur. Derviş kendisine yetecek kadar malı alıp gittiğinde

²⁶ Mustafa Akkaya, “Eski Eser Tahribatı ve Defineler”, 260.

²⁷ Dillinger, *Magical Treasure Hunting*, 62.

²⁸ Dillinger, *Magical Treasure Hunting*, 63.

²⁹ Kilise duvarının içinde bulunan define için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 27, hüküm 931 (08.12.983 – 09.03.1576). Molla Hüsrev, “...kenz, çok kere kâfirlerden kalır.” demektedir. Molla Hüsrev, *Gurer ve Durer Tercümesi*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Eser Neşriyat,1979), 329.

köylüler de diğer malları almak için mağara kapısına inip kurbanlar kesmiş, ancak mağaranın içinden gürleyerek çıkan su dolayısıyla çoğu köylü boğularak can vermiştir.³⁰ Doğru ya da değil, böyle söylentiler muhtemelen o dönemlerde definecilerin haberdar olduğu hikâyeler arasındadır ve mekânın özellikleri, ürperti ve korkuyu bir şekilde tetiklemektedir.

Son olarak, defineciler, iş yüklerine göre define aramaya bilirkişilerin yanı sıra toprağı kazma, çalışacakları sahaya alet edevatı taşıma, temizleme gibi küçük işleri yapacak başka insanları da dâhil etmektedirler. Her ne kadar define ekibi rastgele seçilmese de, çıkartılan mala tek başına sahip olma isteği, başka bir deyişle "açgözlülük" devreye girdiğinden ikinci korku türü belirginleşmektedir. Bu tür gerilimler, güvensizliğin ürettiği korkuyu büyütmektedir. Daha öncesinde bahsedilen, rüyasında define yeri gören İstani'nin, çıkardığı malı "iş birlikçisine" kaptırması gibi anlatılar, sadece erken modern dönem örnekleri değildir. Günümüz define anlatılarının büyük bir kısmını, mala tek başına sahip olma arzusuyla yaşanan mücadeleler ve hatta sonu ölümle biten hikâyeler oluşturur.

3. "Minareyi Çalan Kılıfını Hazırlar": Entrika ve Define

Erken modern dönem insanı, savaş, zorunlu göç veya olağanüstü bir durumda, buldukları mekânı terk etmek zorunda kaldıklarında "başlarına ne geleceğini / akıbetlerini" bilmedikleri için değerli mallarını başkalarına kaptırmama gayesiyle belli bir yere gömmeyi tercih edebiliyordu. Bursa'nın Balabancık köyünden Davud Hoca b. Pirî de muhtemelen bu düşüncelerle altınlarını ve akçelerini evinin duvarı içine gömmüştür. Celali isyanları zamanında belki de malını muhafaza edemeyeceği kaygısıyla böyle bir usul takip etmiştir. Fakat tam da Celali isyanlarının getirmiş olduğu kaotik zeminden faydalanan Bıyıklı Mehmed adındaki eşkıya, bu gömüden bir şekilde haberdar olmuş olacak ki 1605 yılı başlarında yanına aldığı biri acemioğlanı, diğeri de suhte toplam on kişi ile gece Davud Hoca'nın evini basarak kendisini, karısını, oğlunu ve torununu katletmişlerdir. Sonra biri duvar, diğeri de burçak içinde gömülü iki testi bulup almışlardır.³¹ Muhtemelen Davud Hoca, hem kendi canını hem de ailesini kurtarmak için gömüyü sakladığı yeri söylemiş, bu ikrar hayatlarını kurtarmaya yetmemiştir. Dolayısıyla Davud Hoca, Celali isyanlarının tehdidinden kendini ve malını muhafaza etmeye çalışırken bizzat sürecin kurbanı olmuştur.

Ölüm, gidip de dönememe gibi meselelerden dolayı da aile fertlerinden birkaç kişi definenin bilgisine vâkıf olabilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, yine böyle bir durum 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşe'nin ele geçirilmesi ile başlayıp 1 Ağustos 1571'de Magosa'nın iltihakıyla tamamlanan Kıbrıs'ın fethi sonrasında meydana gelmiştir.³² Osmanlı yetkililerinin bölgedeki varlığından yedi yıl sonra, saraydan gönderilen bir hüküm söz konusu define hikâyelerinde aşına olmadığımız iki köle kız kardeşin geçmişine dair bazı detayları ön plana çıkarmaktadır. Anlatı -muhtemelen Kıbrıs'ın fethi sırasında esir düşen- iki kız kardeşin haberdar olduğu bir defineyle ilgilidir. İmparatorluk merkezine durum iletildiğinde, 23 Cemaziyelevvel 986 (28 Temmuz 1578) tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine, Semaniye müderrislerinden Kıbrıs'ta teftişe memur Mevlânâ Piri'ye, Kıbrıs mal defterdarına ve Girne ile Tuzla kadılarına bir hüküm gönderilmiştir.³³

İki köle kız kardeş, efendileri Odabaşı Mustafa Ağa'ya ağabeylerinin Kıbrıs'ta Tuzla nahiyesine gömdükleri defineden bahsetmişlerdir. Muhtemelen esaretten bir gün kurtulsalar dahi kendi başlarına birkaç şehir değiştirip üstüne bir de ada olan Kıbrıs'a geçmeleri kolay

³⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, 9. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 65.

³¹ *Bursa Şer'iyye Sicili*, B 21, vr. 27, hüküm 218 (23.10.1013 – 14.03.1605).

³² Kıbrıs'ın fethi için bkz. Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* (New York-London: New York University Press, 1993), 5.

³³ *BOA, A.DVNS.MHM.d.*, nr. 35, hüküm: 455 (23.05.986 – 28.07.1578).

olmayacaktır.³⁴ Kendilerini azat edebileceği umuduyla söz konusu efendilerini definden haberdar etmiş olmaları muhtemeldir. Define bilgisine ulaşan Odabaşı Mustafa Ağa, kardeşi Mehmed Bey, iki Kıbrıslı cariyeye ve bir de yine bir köle olan Frenk oğlanı ile Kıbrıs'a gitmiştir. Bu hareketliliği meşru bir gerekçeye dayandırmak için de mallarını çalıp kaçan hizmetkârının Magosa Kalesi'ne gönüllü yazılıp³⁵ orada çalıştığını ileri sürmüştür. Böylelikle dikkat çekmeden Kıbrıs'a gitme imkânı elde etmişlerdir. Ancak Magosa'ya geldikten üç gün sonra hizmetkârını bulamadığını söyleyerek oradan Girne'ye varmışlardır.

Girne'den Tuzla kazasına bağlı Varaklı adlı köye ikinci zamanında varıp köyün çeşmesi yanında otağ kurmuşlardır. Köy ahalisini "su almağa salıvırmeyüb" Mehmed ile Frenk oğlanı ve iki cariyeye otağ içinde define kazarken, Mustafa da "çeşme üzerine abdest alurum diyu çıkub etrâfi gözedüb suya gelenleri men' idüb getürtmeyüb" akşam vaktinde de hiç beklemezsizin gidip Girne'ye varmışlardır. Girne kadısı bir şeylerden şüphelenmiş olacak ki zanlıların üzerlerini aratmış fakat hiçbir define alametine rastlanmamıştır. Böylece üzerlerinde herhangi bir "nesne" bulunmadı diye definecilerin ellerine "sûret-i sicil" vermiş, onlar da Girne kadısının kendilerinden şüphelenmesinden ötürü telaşa kapılıp "tedâriklerini" görenek "acele ile öte yakaya geçüb" gitmişlerdir.

Büyük ihtimalle Anadolu'nun güney sahillerine gitmeleri için kendilerine yardım edenler olmalıdır. Nitekim devlet de bu durumdan şüphelendiği için "yatalık edenlerin" de tespit edilmesini emretmiştir. Merkezin bütün bu meselelerden haberdar olmasıyla definecilerin arkalarından "âdem" gönderilmiş, fakat yakalanamamışlardır. Bunun üzerine olay mahalline gidilmiş ve çadır kurulan yerde enine-boyuna yeni kazılmış ikişer zirâlık³⁶ bir çukur tespit edilmiştir. Köy ahalisine sorulduğunda "zıkr olunan karye sâhibine Şaşuni dirler beş pâre karyeye hükm ider bir mütemevvil Frenk olub iki kız karındaşı muhârebe zamânında esir olub küllî mâlı var idi mâlı nice olduğu ma'lûmumuz değil" şeklinde ifade vermişlerdir. Köylülerin ifadeleri ile mesele belli oranda açığa çıkmıştır.³⁷ Anlaşılan o ki, Mustafa ve Mehmed'in yanındaki cariyeler fetihten önce beş köy sahibi bir derebeyinin kız kardeşleridir. Fetih zamanı zengin derebeyi muhtemelen kız kardeşlerinin de gördüğü bir yere ihtiyaten servetini gömmüş fakat bir daha çıkarma şansı olmadığına göre belki de adayı muhafaza ederken ölmüştür, kardeşleri ise esir edilmiştir. Mustafa ve kardeşi Mehmed, durumdan haberdar olunca bir plan yaparak soluğu Kıbrıs'ta almışlardır. Neticede cariyelerinin ve Frenk kölelerinin yardımıyla defineyi bulup çıkarmışlar ve öte yakaya geçmek için kurdukları bağlantı da başarılı olunca devlet görevlilerine yakalanmadan kaçmışlardır. Fakat anlaşıldığı kadarıyla defineciler bir müddet sonra yakalanmışlar ve İstanbul kadısı tarafından sorgulanmışlardır ("imdi mezkûrlar getürdülüb İstanbul kâdısı yanında teftîş olundukda"). Mustafa Ağa sadece "Kıbrıs'a gitmek için varduk" şeklinde ifade verirken, kardeşi Mehmed "hidmetkârlar kaçub bir mikdâr akçeler alub gitmiş idi anları aramağa gitdik" diye ağabeyinden farklı bir beyanda bulunmuştur. Bu da devlet nezdinde "tenâkuz" / çelişki idi ve bu minvalde sicil düzenleyen İstanbul kadısından sonra definecilerin mahallinde teftiş olunması için gönderilecekleri bildirilmiş fakat bu esnada Mehmed kaçmıştır.

Kıbrıs'taki define anlatısı "mâla müstağrak olma" aşamasında insanların ne tür entrikalara başvurduğunu göstermesi açısından mühim bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

³⁴ Osmanlı toplumunda hareketlilik (mobility) devlet tarafından kontrol ediliyordu ve bu tür hareketlilik kadınlara nispeten toplumun erkek zümreleri için de geçerliydi. Özer Ergenç, "İdeal İnsan Tipi' Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, haz. Derya Önder, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 423-428.

³⁵ Gönüllü neferatı hakkında bkz. Mark L. Stein, *Guarding the Frontier Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe* (London, New York: Tauris Academic Studies, 2007), 96-98; Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, S. 31, (2012): 87-127.

³⁶ Defineciler yaklaşık 1,5 metre kadar kazmış olmalıdır. Bkz. Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Studies in Ottoman Social and Economic History* (London: Variorum Reprints, 1985), 340.

³⁷ Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden, Boston: Brill, 2014), 173.

Öyle ki defineyi arama sürecinde hem bölge ahalisini hem de devlet görevlilerini şüphelendirmemek gerekmektedir. Aksi hâlde, devlet -ki yukarıdaki soruşturma sürecinde görüldüğü üzere- bulunan mala el koyma hakkına sahip olabilmektedir. Homojen bir toplum yapısında dışarıdan gelen "yabancı" kişiler, bir bilinmezlik ve korkunun da merkezinde yer aldıklarından *mütecessis gözler*³⁸ tarafından izlenirler. Hâliyle gizli niyetini saklayan kişiler için başvurulacak yolların ilki iyi kurgulanmış, inandırıcılığı yüksek, başka bir deyişle şüpheye mahal vermeyecek şekilde plan yapıp hayata geçirebilmektir. Nitekim belgelere geçen ve yakalanan çoğu defineci, entrika çevirmekte pek de başarılı olamadığından onların anlatılarına ulaşmak mümkün hâle gelmiştir. Defineyi usulca çıkarıp zenginleşen kişilerin hikâyeleri bizler için hep karanlıkta kalacaktır. Bu makalede de "kaybedenlerin ve teftiş edenlerin" dünyasından kesitler analiz edilmektedir.

4. "Ne Makûle Yerdir, Var mıdır, Yok mudur, Nicedir?": Sorular ve Devlet

Büyü, tılsım, rüya gibi irrasyonel unsurlarla hazine arayan defineciler, bilhassa define bulduktan sonra devletle münasebetlerinde hukukun "rasyonalite"si ile karşı karşıya kalırlar. Birçoğu mümkün olduğu nispette defineyi devletten kaçırmaya çalışmaktadır. Hatta bir hukukçu olmasına rağmen Menlik (Bulgaristan) kadısı Halil, avarız akçesi toplarken emre muhalif reayadan fazla akçe almış, toplanan mirî akçeden de yüklü bir miktarı kendi zimmetine geçirirken, ayrıca define bulup bunu da gizlemiştir.³⁹ Nitekim devlet de söz konusu durumun farkındadır ve merkeze (İstanbul'a) gönderilmesini emrettiği defineden herhangi bir kişinin sakladığı hazine parçalarının olup olmadığını sormaktadır.

Selânik sancakbeyi merkeze gönderdiği mektupta, bu sefer de Yenişehir kadısı Mevlânâ Ali'nin Göçeri adlı köydeki tarlasının etrafına, Brodan, Estal ve Nikola'nın ücretle hendek kazarken define bulunduğunu bildirmiştir. Kazı esnasında mermerler çıkmıştır; bu mermerlerin bir tarafı Küçük Ali adlı sipahinin tarlası içinde olduğu için Ali'nin Avlob (?) adlı ortağı da yine aynı köyden Ustoyko ve Niko ile burayı kazdığında bir lahit (gür-hâne) bulmuştur. Nâib Hurrem, voyvoda ve nâzir kâimmakamı silahdârlardan Abdi, Selânik muhırbaşısı Veli, Kal'a-i Atık kethüdâsı Tur Bali hadisenin mahalline vardıklarında, 2.100 dirhem altın ve cevherî murassa zincir, meftûl (bükülmüş) 188 dirhem altın ve bir miktar sırma, 280 dirhem gelen beş adet taşlı altın yüzük, yine 58 dirhem altın ile "sanduka kaplı yedi yüz dirhem" bulunmuş ve bunlar İstanbul'a gönderilmiştir. Bunun yanında 121 vukiyye bakır da Kal'a-i Atık'te emanete konmuştur. Böylece gönderilen fermanda, lahdin içerisinde bulunan defineden bazı nesnelere herhangi bir kişinin gizleyip gizlemediğinin araştırılması, eğer böyle bir durum varsa da şüphelilerin soruşturulması emredilmiştir.⁴⁰

Bulunan definenin mülkiyeti konusu, devleti hukuken taraf hâline getirdiği için yetkilileri derhâl harekete geçirerek soruşturma sürecini başlatmıştır. Yalakova köyünde "Akbaş" adlı mevzide, Pir Bali ve Derviş'in define çıkardıkları ilam olunca adı geçen kişiler İstanbul'a getirilmiştir. Soruşturmaya da Muslihiddin Halife'nin "mübâşir" atandığı bilgisi, Gelibolu kadısına haber verilmiştir. Olay mahalli incelemesi için Pir Bali ve Derviş, dergâh-ı muallâ çavuşu ile Gelibolu kadısına gönderilmiştir. Kadının vazifesi, mübâşir Muslihiddin'i getirip, Pir Bali ve Derviş'i de yanlarına alıp definenin çıkarıldığı yeri teftiş etmektir: "Göresin ol define olan yer *ne asıl yerdir* fi'l-vâki' define olmak ihtimâli var mıdır ve mezkûrlar ol mahalli açub görmeye ne sebep olmuşdur ne tarîk ile almışlardır defineye müte'allik bir 'alâmet var mıdır

³⁸ Toplumsal kontrol açısından bkz. Fırat Yaşa, "Mütecessis Gözler: Osmanlı Bursa'sında Özel Alanın Muğlak Sınırları (16. Yüzyıl)", *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa (Bursa: Gaye Kitabevi, 2020), 517-533; Cemal Çetin, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *History Studies*, S. 6/6 (2014): 43-70; Nurcan Abacı, "Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş", *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, ed. Günay Kut, F. Büyükkaracı Yılmaz (İstanbul: Simurg Yayınları, 2005), 101-111.

³⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 35, hüküm: 946 (17.09.986 – 17.11.1578).

⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 6, hüküm: 1128 (09.10.972 – 10.05.1565).

nicedür bi'l-cümle onat vechle tettebbu' idüb anın gibi define olduğu vâki' olub mezbûrlar ihrâc itmişler ise ve mesfûr Muslihiddin'in dahi bu bâbda dahli olub ona dahi nesne virmiş ise zuhûra getirüb dahi define olan *ne asıl nesnedir* sıhhat üzere yazub bildiresin..."⁴¹ Soruşturmada *definenin çıkarıldığı yer*, defineye dair alametin varlığı ve "*nice*" olduğu ile definenin "*ne asıl nesne*" olduğu doğrudan hukukun mülkiyet hakkını kime vereceği ve alınacak vergi ile ilgilidir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda defineye dair bir hukuk vardır ve bu hukuk elbette devleti harekete geçirici asli unsurdur. 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi'nde dahi "Bilcümle arazide bulunup malik ve sahibi belli olmayan meskûkât-ı atike ve cedide ve defâin-i mütenevvianın ahkâmı kütüb-i fıkhiyyede tafsil olunmuştur." denilmekte, böylece defineye dair hukukun 1869 tarihli Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesi'ne kadar fıkhi ahkâm olduğu anlaşılmaktadır.⁴² 1869 tarihli nizamnameyle birlikte 1874, 1884 ve 1906 tarihli Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmeleri, eski eserleri müstakil bir hukuki statüye sokmuşlardır.⁴³

Fıkıhta "kenz" olarak isimlendirilen define, yer altında metfun olup sahibi bilinmeyen altın, gümüş meskûkât ile silahlar, aletler, ev eşyası gibi mallardan ibaret olan şeylere denilmektedir.⁴⁴ Yer altında bulunan tabii madenleri de ihtiva eden daha kapsayıcı bir kavram ise "rikaz"dır. Molla Hüsrev rikaz için "ister tabii olsun ve isterse insanlar tarafından gömülmüş olsun mutlaka yeraltında olan maldır. Maden, Allah'ın yarattığıdır. Kenz ise, gömülmüş şey (medfûn)dir"⁴⁵ demektedir. Bu makalede güneşin altında hemen her dönem benzer zihni eğilimler ve fiiller gösteren insanların yeraltına gömdükleri hazinelerin hikâyeleri konu edinildiği için bizi daha çok ilgilendiren "kenz" in hukuki muhtevasıdır.⁴⁶

Kenz üç kısma ayrılmıştır. Kenz-i İslami ki üzerinde İslam alameti (kelime-i şehadet veya Müslümanlara aidiyeti belli olan bir işaret) bulunan meskûkât ve sairedir. Kenz-i cahilî ise üzerinde put (haç) ya da gayrimüslim hükümdarlardan birinin sureti olan metadır. Son olarak kenz-i müştebeh, üzerinde belirgin bir simge olmayan ya da bulunan işaretlerin karmaşıklığı sebebiyle Müslümanlara mı gayrimüslimlere mi ait olduğu anlaşılamayan / şüpheli define için kullanılmaktadır.⁴⁷ Muhtemelen defineciler bu işaretleri bilmektedirler ya da en azından defineyi bulduklarında bir bilene göstermektedirler. Yukarıda zikredilen Niğbolu'dan İstani'yi dolandıran Çingene Memi, kuruş darp edebilen bir kişi olarak büyük ihtimalle söz konusu işaretlerin muhtevasından anlamaktadır. Defineciler elden geldiği nispette devletten kaçırabilirlerse definenin tamamına sahip olmakta fakat yakalandıklarında bu işaretlere göre vergi vermek zorunda kalmaktadırlar. Definecilerle birlikte elbette devlet de belirtilen işaretlerin üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Bağdad'dan Hoca Naimi, nereden bulduğu belli olmamakla birlikte evinde üzerinde kûfi hattı bulunan ve "selâtin-i mâziyye"den kalmış iki güğüm sikke saklamaktadır. Bu durumu merkeze Haydar b. Mehmed bildirmiştir. Zira kendisinin kız kardeşinin kocası Mehmed b. Ali Delavanî taş ustasıdır ("taşçı") ve Hoca Naimi onu evine çağırıp muhtemelen bir yerleri onarmasını istediğinde o da çalışırken ("taş korken") altın dolu güğümlere rast gelmiştir. Hoca Naimi, Mehmed b. Ali'ye "bir mikdâr akçe virüb bu husûsu zinhâr kimesneye ifşâ itmeyesun" diye tembih etmiş ve o da kimseye duyurmamıştır. Fakat karısına söylemiş olacak ki, Haydar b. Mehmed şehir dışından dönüp eve geldiğinde, kız kardeşi kendisini bu durumdan haberdar eder. Hoca Naimi güğümlerin içinden aldığı iki altından başkasını evinde gizlemektedir. Bu iki altından birini, tam olarak anlam veremediğimiz bir vaziyette "nişân olmak için virüb ve birisin anda alıkoyub" üç oğlu ile birlikte bunları

⁴¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 26, hüküm: 635 (07.06.982 – 24.09.1574).

⁴² Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", 66.

⁴³ M. Raşit Akgün, "Osmanlı Hukukunda Definelerin Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 13-14, (2012): 61.

⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 4 (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 75.

⁴⁵ Molla Hüsrev, *Gurer ve Durer Tercümesi*, 327.

⁴⁶ İbrahim Halebi'nin eserinde kenz ayrımı yapmadan meseleyi "bâbü'r-rikâz" başlığı altında zikrettiği anlaşılmaktadır. İbrahim Halebi, *İzahlı Mülteka el Ehbür Tercümesi*, C. I, çev. Mustafa Uysal (Konya: Uysal Kitapevi, 1980), 235.

⁴⁷ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 75-76.

saklamaktadırlar. Ayrıca Tercüman Ahmed Çelebi ve Mehmed Çelebi de bunlara yardımcı olurlar.⁴⁸ Netice itibarıyla kûfi hattı ile selatin-i maziyyeden kaldığı anlaşılan bu define kenzi İslamidir ve bu tip defineler "lukata" hükmündedirler.⁴⁹ "Üzerindeki hakkını terk etme niyeti olmaksızın malikinin iradesi dışında kaybolmuş ve bir başkası tarafından bulunmuş sahibi bilinmeyen mal" şeklinde tanımlanan⁵⁰ "lukata"nın mülkiyeti, bulana veya bir başkasına intikal etmemektedir. Ne zaman gömülmüş olursa olsun böyle bir define sahihsiz addedilmez.

"Kenz-i İslâmî bulan, bunu ancak sahibini bulmak maksadıyla alıkoyabilir (*iltikat*). Bulan kimsenin definenin zayi olmasından sorumlu olmaması için, iltikat anında derhal şahit tutmalıdır. Sonrasında, ister malı kendi elinde muhafaza ederek, insanların toplu hâlde bulunduğu yerlerde, bir müddet (sahibi tarafından artık aranmayacağı kanaati hasıl oluncaya kadar) ilan eder; ister kendi eliyle mahkemeye veya hükümdara teslim eder."⁵¹

Hoca Naimi, kûfi hatlı bu Müslüman hükümdarlardan kalma sikkeleri bulduğunda elbette şahit tutmamıştır. Sahibini bulmak gibi bir kaygısı da yoktur hatta kimseye haber vermemesi için Mehmed b. Ali'ye para dahi vermiştir. Dolayısıyla kendi eliyle mahkemeye ya da hükümdara teslim etmesi söz konusu bile değildir. Bu gibi durumlarda padişah, lukataları almak üzere memurlar tayin edebilir ve söz konusu memurlar bulunan mâlî beytü'l-mâle gönderirlerdi.⁵² Nitekim Hoca Naimi'nin bulunduğu hazineden haberdar olunur olunmaz, merkezden dergâh-ı mualla kapıcıları gönderilmiş ve Bağdat beylerbeyisi, kadısı ve defterdarı ile beraber Naimi'nin evine gidilmesi, şüphe olan yerlerin incelenmesi ve oğullarının da sorgulanması istenmiştir. Nitekim definenin taksim edilerek gizlenmesi de mümkün olduğu için Naimi'nin oğulları ile birlikte onlara yardım eden Tercüman Ahmed Çelebi ve Mehmed Çelebi'nin elinde olabileceği de hesaba katılacaktır. Bulunan defineden kati surette hiçbirinin zayi edilmeden mühürlenerek kapıcılar eliyle İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Aslında Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1692) "Bâbü'r-rikâz" başlığı altında verdiği fetvada şöyle demektedir:

"Bir belde ahalisinden Zeyd, bina eylediği menzilde mutasarrıf iken fevt olub menzili verese menzili zabt ettiklerinden sonra verese menzili hedm itdiklerinde menzilin divarı içinde ve bir güğüm içinde bir mikdar şerefi altın ile kefere sikkesi ile madrub bir mikdar ğuruş ile ehl-i İslâm sikkesi ile madrub bir mikdar akçe bulunub ol ğuruş ve ol akçe zarf içinde olmayup toprak içinde bulunsa bu bâbda hükm-i şer'î nicedir?
el-Cevab: Divar içinde bulunan altın ile ehl-i İslam sikkesi ile madrub olub arsada bulunan akçenin hükmü budur ki: Zeyd'in verese "altın ve akçe bizim mülkimizdir" deyu dava iderlerse kavilleri tasdik olunub alurlar; ve dava itmezler ise verese halka i'lam idüb sahibi zuhur idince hıfz iderler; Sahibi zuhur itmiyeceğine zann-ı galib olacak müddet hıfz itdiklerinden sonra verese fakir ise kendi masraflarına sarfederler, ağniya ise fukaraya tasadduk ederler."⁵³

Hoca Naimi aslında hazinenin kendine ait olduğunu dava etse defineyi alma ihtimâli var iken bu yola tevessül etmemiştir. Zira selatin-i maziyyeden kalma olduğunu anladığı definenin büyük ihtimalle kendisinin olduğunu ispat edemeyeceğini düşünmüştür. Bölge ahalisine bildirip sahibinin çıkmasını beklemek ve çıkmazsa da fakir olmaması hasebiyle kendisine kalmayacak defineyi gizlemeyi en akıllıca yol olarak düşündüğü anlaşılmaktadır.

Çatalcalı Ali Efendi'ye sorulan sualin ikiye ayrıldığı söylenebilir. Menzilin duvarı ve güğüm içinde bir miktar da "kefere sikkesi" bulunduğu ise hüküm nedir? Kenz-i cahilî olan bu sikkelere dair de fetvasının ikinci kısmında şu hükmü vermektedir:

⁴⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 64, hüküm: 428 (19.12.996 – 09.11.1588).

⁴⁹ İbrahim Halebi, *İzahlı Mülteka el Ebhur Tercümesi*, C. I, çev. Mustafa Uysal, (Konya: Uysal Kitapevi, 1980), 235; Molla Hüsrev, *Gurer ve Durer Tercümesi*, 329.

⁵⁰ Saffet Köse, "Lukata", *DİA*, C. 27 (2003): 223.

⁵¹ Akgün, "Osmanlı Hukukunda Definelerin Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi", 63.

⁵² Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 107.

⁵³ *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Cild-i Evvel, haz. H. Necati Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014), 29.

“Kefere sikkesi ile madrub olub arsada bulunan ğuruşların hükmi budur ki: Verese, “bizim mülkimizdir” deyu dava iderler ise kavilleri tasdik olunub alurlar; dava etmezler ise beytü'l-mâl cânibinden humusi alınub bâkısı ol menzilin arsasına hin-i fetihde ibtida kim mâlik oldu ise ona veyahud veresesine virülür; arsaya ibtida kimin mâlik olduğu bilinmez ise cümlesi beytü'l-mâle vaz' olunur.”

Bu bağlamda Çatalca kazasına bağlı Bağbaşı adlı muhitin yakınında bir “arz-ı hâliye”de define bulunduğu Osmanlı merkezî hükümeti tarafından haber alınmıştır. Bazı kişilerin elindeki ortası çukur ve Hristiyani şekillerle basıldığı belli iki flori Yenişehir kadısının eline geçmiştir. Kadı efendi, bu iki floriyi hemen İstanbul'a göndermiş, ayrıca definenin geriye kalan kısmının da peşinde olduğunu bildirmiştir. Nitekim gönderilen hükümde, definenin aslının olup olmadığı, kimlerin bulduğu ve aldığı, ne kadar nesne bulunduğu ve daha hâlâ gömülü kısmı var mı yok mu öğrenilip, bütün hepsinin (cüz'î ve küllî) tahsil edilip mühürlenmiş bir vaziyette İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁵⁴ Fetvadan da anlaşılacağı üzere kenz-i cahilî bulunduğu “bizim mülkümüzdür” diye dava edilmediğinde devlet tarafından vergi olarak beşte biri (hums) alınmakta, geriye kalanı ise arazinin bulunduğu beldenin fethinde ilk maliki kim ise onun ya da vârislerinin olmaktadır. Eğer bunlar tespit edilemiyorsa devlet hazinesine kalmaktadır.⁵⁵ Söz konusu boş arazi eğer mülk arazi ise fetih esnasında kimin olduğu tespit edilememiş olacak ki devlet tamamının İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Çatalca'da Bağbaşı mevziinin yakınındaki bu boş arazi muhtemelen “arazi-i gayr-i memlûke” değildir. Zira böyle dağ, sahra, kır, ova gibi mevat arazide kenz-i cahilî bulan kimse, beşte biri alındıktan sonra geriye kalanına sahip olmaktadır.⁵⁶ Bu boş arazinin mirî arazi olması da muhtemeldir; mirî arazide çıkarılan define ise tamamıyla devlete kalmaktadır.⁵⁷

Netice itibarıyla bir definenin hangi dönemden kaldığı (kenz-i İslami, kenz-i cahilî, kenz-i müştebeh) ve bu bağlamda üzerindeki işaretler, ayrıca nasıl bir arazide çıktığı (mirî arazi, mülk arazi, mevat arazi) hemen her zaman devletin bulunan defineye müdahale etmesinin meşruiyetini temin etmektedir. Bu hukuki mevzuat define çıkarıldıktan sonra birçok soruyu beraberinde getirmekte, beylerbeyi / sancakbeyi, kadılar, müfettişler, mübaşir, defineciler ve define bulunan havalinin ahalisinin muhatap olduğu bu sorular, tarihçinin peşine düştüğü define hikâyelerinin de kaynağını teşkil etmektedir. Kıbrıs'ta cariyelerinin ağabeylerinden kalan defineyi bulan Mustafa ve Mehmed adlı kardeşlerden haberdar olan devlet, defineyle doğrudan veya dolaylı yollarla bağlantısı bulunan kişilerin şu sorulara cevap vermesini istemiştir:

“Define ‘alâmeti var mıdur ehl-i karye ve gayri ne vechle haber virürler define var idi dirler mi medfûn olan mâl ne mikdâr olduğun bilürler mi tahminen ne mikdâr mâl var idi dirler ol yer fetihden mukaddem ne makûle yer idi ol Frengin ol yerde alâkası var mı idi niçe idi cariyelerin ve âdemlerin başka başka getürdüb her biri söyledüb sözlerin muvâfık gelir mü yohsa tenâkuz mu söyler ve bi'l-cümle mâl ve define buldular didikleri şüphelü de değildir bu husûsun aslı var mıdır yok mudur nicedir define buldukları takdirce sen ki Girine kâdisısın define buldular diyü kimesne su'âl iyilemedin ve esbâbların yoklamağa sana tenbîh olunmadın esbâbların yokladub havflarından tedâriklerin mukaddem görmeğe ba'is nedir mâl bulmalar mukaddem ol vechle sicil ettirmeğe ne icâb iderdi ihrâc iyledikleri mâli nerde hıfz iylediler yoklandık da cümle hidmetkârları ve tevâbi'i hazır mıydı yohsa bir kaç gaybet miydı mâl ve esbâbın öte yakaya kimler geçürdü anları dahi ihzâr itdürüp bu bâbda anlardan ne cevab virilir.”⁵⁸

⁵⁴ A.DVNS.MHM.d, nr. 49, hüküm: 472 (26.06.991 – 17.07.1583).

⁵⁵ Ayrıca bkz. Molla Hüsrev, *Gurer ve Durer Tercümesi*, 320.

⁵⁶ Akgün, “Osmanlı Hukukunda Definelerin Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi”, 65. Molla Hüsrev: “Geri kalan, gerek hür olsun gerek Müslüman köle olsun gerek zimmi olsun gerek küçük olsun gerek büyük olsun gerek zengin olsun ve gerekse fakir olsun bulan kimsenindir.” Molla Hüsrev, *Gurer ve Durer Tercümesi*, 329.

⁵⁷ Akgün, “Osmanlı Hukukunda Definelerin Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi”, 68.

⁵⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 35, hüküm: 455 (23.05.986 – 28.07.1578).

Sonuç Yerine: Tarih Yazıcılığında Yeninin İnşası mı Kadimin Keşfi mi?

Yazılı metinlerden ziyade şifahi kültür ile yaşamını şekillendiren sıradan Osmanlı tebaasının ihtiyaçları doğrultusunda hukuki mevzuattan kısmen haberdar olduğu artık bilinen bir gerçektir. Şehirli veya köylü ayrımına gitmeden, söz konusu insanların küçük bir çevrede dış dünyadan izole yaşadıkları ve geniş ilişki ağı içerisinde muğlak bir noktada yer aldıkları düşünülür. Oysa, bilginin yayılma ve öğrenilme kanalları imparatorluğun merkezinden en uç noktasına kadar "bir şekilde" ulaşmakta ve kişi / kişiler edindikleri bu bilgileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedir. Aksi hâlde, tüm ömrü köy, kasaba veyahut şehirde geçen bir ümmünün merkezî güç ile karşı karşıya gelmemek için geliştirdiği "alternatif yollar" nasıl izah edilebilir? Toprağa bağlı üretimle zenginliği elde edemeyeceğinin farkında olan kimi insanların duyduğu hikâyeler muhtemelen mistik dünyanın temel unsurlarıyla örülüdür. Define anlatıları da bu mistisizmden nasibini almıştır. İştirilen ve deneyimlenen vakaların, erken modern dünyanın sadece Osmanlı coğrafyası değil Batı toplumlarında da benzer şekilde görülmesi rasyonalitenin ötesinde doğüstü güçlerin yaşamın her aşamasında başat rolüne işaret eder. Kişiler ve kurumlar farklılaşsa da işleyişler kısmen benzer olduğundan siyasi erkin soruşturmaları hemen her yerde "geçer akçe"dir. Devlet, definenin bulunduğu yerden miktarına kadar yukarıda da bahsedilen bir dizi soruyu sorar. Yerel yetkililer ve definenin çıkarıldığı mahalde yaşayanlar büyük ihtimalle bu soruların cevabını bilmektedir. Her ne kadar merkeze bir cevap gönderseler de, kayıtlara tafsilatlı vaziyette yansıtılmadığından belge anlatılarından boşlukları doldurmak zor görünmektedir. Bu bağlamda uygulandığı düşünülen şeri ve örfi hukuk ile bahsedilen boşlukları doldurmak tarihinin bilgi ve becerisine kalmaktadır. Oysa, tüm bunların ötesinde asıl mühim olan; muhtemel cevaplar üzerinden bir anlatı kaleme almaktan ziyade belgelere doğru soruları sorarak yeni yollar keşfetmektir.

Peki, bu yeni yollar tarihçiyi kadimin keşfine mi götürmektedir, yoksa kroniklerde, seyahatnamelerde ve belgelerde geçen parça parça bilgi kırıntıları ve olgulardan kendi dünya görüşü, ideolojisi vb. unsurlarla harmanladığı yeni bir tarihsel anlatının inşasındaki süreçleri idrak etmesine mi yardımcı olacaktır? Tarihçi yeni bir şeyler mi söylemelidir yahut kadimin keşfi ile yetinmeli midir? Epistemolojiye vurgu yapan modern dünyada tarihçiden beklenen elbette yeni şeyler söylemesidir; hatta postmodern tarihçilik, tarih metni ve edebî metnin arasını bulanıklaştırarak belgelerin yetersiz olduğu durumlarda tarihçiyi kurgu inşa etmekte özgür addetmektedir. Bu da kimi zaman otantik tarihsel olay ve olgulardan farklı, tarihçinin kurgusal yetenekleri ölçüsünde ortaya çıkan yeni bir anlatı ile neticelenmektedir.

Bu makale kapsamında tarihin hemen her döneminde benzer düşünceler ve fiillerle tarihinin karşısına çıkan insanların benzerlikleri, kadim olanın keşfinin ehemmiyetini gösterir. Define bulma arzusu ile hafi ilimlerde mahir olduğunu zannettikleri bir müteseyyide müracaat eden Manisa ahalisi ile aynı dönemde İtalya'da Sienalı Oscar Di Simplicio'nun müşterilerinin benzer zihin dünyaları ve fiillerinin izleri, 19. yüzyıl Avrupa'sındaki gizli ilimlere edilen rağbetten, 20. yüzyıldaki astroloji ve gelecekte haber alma tutkusuna yahut 2013 yılında Konya'nın Karapınar ilçesi Hotamış beldesinde yaşayan Mehmet Emin Yetiş'in define hikâyesine kadar sürülebilmektedir. Dolayısıyla irrasyonel olana meyyal bu kadim zihin ve fiiller güneşin altında birçok şeyin yeni olmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Rönesans ile "eski"nin maddi ve sanatsal değerinin artması ve eskinin maddi kalıntılarının seküler "yarı dinsel" bir forma bürünmesi, süreklilik içerisinde bir değişimin de varlığını izhar eder. Definelere, geçmişin nesneleştirilmesi ile "tarihî eser" / "nadir eser" olarak yeni bir muhteva edinmişler ve güneşin altında her zaman cari olan define avcılığı, yeraltındakilerin bir hayli kıymetlenmesi ile daha da cazip hâle gelmiştir. Netice itibarıyla bu makalede tarihçi, yeni şeyler söylemeye takılmadan belgeleri nispetinde bir taraftan değişmeyen kadimi keşfetmek ile meşgul olurken diğer taraftan değişim ve dönüşüm noktalarını yakalamaya gayret etmiştir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

BOA, A.DVNS.MHM.d (Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri), nr. 6, 7, 12, 18, 26, 27, 29, 33, 35, 49, 51, 55, 64.

Bursa Şer'iyeye Sicili, B 21.

Telif Eserler

Abacı, Nurcan. "Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş", *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, ed. Günay Kut, F. Büyükkarcı Yılmaz, Simurg Yayınları, İstanbul 2005, 101-111.

Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi, Cild-i Evvel, haz. H. Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2014.

Akgün, M. Raşit. "Osmanlı Hukukunda Definelere Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 13-14, (2012): 59-81.

Arslan, Hüsamettin. *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1992.

Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. II (İnşaata Ait Emir ve Fermanlar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.

Başaran, Betül. *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Brill, Leiden–Boston 2014.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 4, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

Burke, Peter. *A Social History of Knowledge From Gutenberg to Diderot*, Polity Press, Cambridge 2000.

Burke, Peter. *The Renaissance*, Macmillan Education Press, Houndmills–Basingstoke–Hampshire–London 1997.

Çetin, Cemal. "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *History Studies*, S. 6/6 (2014): 43-70.

Dillinger, Johannes. *Magical Treasure Hunting in Europe and North America: A History*, Palgrave Macmillan, Houndmills–Basingstoke–Hampshire 2012.

Dingeç, Emine, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri 1560-1600", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 32, (2007): 73-95.

Eliade, Mircea. *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religion* The University of Chicago Press, Chicago, London 1976.

Ergenç, Özer. "İdeal İnsan Tipi' Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, haz. Derya Önder, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, 423-428.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

- İbrahim Halebî. *İzahlı Mülteka el Ebhur Tercümesi*, C. I, çev. Mustafa Uysal, Uysal Kitapevi, Konya 1980.
- İnalçık, Halil. "Introduction to Ottoman Metrology", *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London 1985, 311-347.
- Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York-London 1993.
- Köse, Saffet. "Lukata", *DİA*, C. 27 (2003): 223-225.
- Lady Marry Wortley Montagu. *The Turkish Embassy Letters*, edited by. Teresa Heffernan and Daniel O'Quinin, Broadview Press, Peterborough 2012.
- Madran, Emre. "Osmanlı Devleti'nde "Eski Eser" ve "Onarım" Üzerine Gözlemler", *Belleten*, S. 195 (1986): 503-546.
- Molla Hüsrev. *Gurer ve Durer Tercümesi*, çev. Arif Erkan, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Mumcu, Ahmet. "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4 (1969): 45-78.
- Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, S. 31, (2012): 87-127.
- Ortaylı, İlber. *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007.
- Özdoğan, Mehmet. "Arkeolojide Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisini Bekleyen Tehlikeler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (17-18 Aralık 1992)*, ed. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993), 192-200.
- Paksoy, İsmail Günay. "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (17-18 Aralık 1992)*, ed. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, 201-211.
- Peirce, Leslie. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles- London 2003.
- Sarı, Özgür. "Definenin pimi'ni cinci hoca çekti", *Sabah Gazetesi*, 20.04.2013 Tarihli Haber: <https://www.sabah.com.tr/yasam/2013/04/20/definenin-pimini-cinci-hoca-ckti>, Erişim Tarihi: 17.02.2021.
- Sönmez, Ali. "Anadolu'dan Kaçırılan Miras: Troya Hazinesi", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 21 (2020): 12-40.
- Stein, Mark L. *Guarding the Frontier Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Tauris Academic Studies, London, New York 2007.
- Şenesen, İsmail. "Türkiye'deki Define ve Definecilikle İlgili İnanışlar ve Bu İnanışların Motif İndex'e Göre Değerlendirilmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25/2 (2016): 283-298.
- Tedesco, Vincenzo. "Treasure Hunt-Roman Inquisition and Magical Practices Ad Inveniendos Thesaurus in Southern Tuscany", *Religions*, S. 10 (2019): 1-11.
- Yaşa, Fırat. "Mütecessis Gözler: Osmanlı Bursa'sında Özel Alanın Muğlak Sınırları (16. Yüzyıl)", *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa, Gaye Kitabevi, Bursa 2020, 517-533.
- Yılmaz, Fikret. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, S. 83 (1999/2000): 92-110.

Summary

In both eastern and western societies, “dark forces” of magic, fortune telling, talismans, devils and the jinn were a part of everyday life. These mysterious methods were frequently used by people who had buried their treasure and those who sought it. In the process of searching for treasure, there was sometimes the need for a knowledgeable person (arif-i billâh) who, it was believed could contact spiritual beings when ordinary methods did not work, or if such beings required eliminating, as well as to determine the location of the property. It was also believed the person who buried the property often sought help from the mystical world of the early modern age, such as jinn, devil, talisman, and magic, to protect the property from evil spirits. Similar supernatural beliefs play a dominant role in collective memory, not only in eastern but also western societies in these ‘treasure narratives’ in oral culture. This article seeks an answer to the question of what treasure actually meant in 16th century Ottoman society. The fact that a *muteseyyid*, who stated that he could detect where treasure was hidden by communicating with jinns in Manisa, and perhaps deceived many people in the process, is a sign of people’s curiosity and sympathy for otherworldly beings. In Italy, skilled wizards would also detect and locate hidden treasure in similar ways. This situation reveals that although time, space, culture, and beliefs change, human tendencies and sympathy for the metaphysical have an important place in *treasure narratives*.

As early modern people did not know “what would happen to them,” when they had to leave their homes in a state of war, they were forced to migrate, preferring to bury their valuable goods in a certain place in order for it not to be lost to marauders on the way. Data from state-centred documents are often about attempts to unearth treasures hidden by non-Muslims rather than Muslims. For this reason, treasures are hidden in derelict, secluded corners or in very dark places. This can seem scary, and even off-limits to the common person.

In addition, according to their workload, treasure hunters would also include some people who would do small tasks such as digging the soil, carrying tools to the field, doing cleaning, as well as experts in treasure hunting. Although the treasure team was not chosen randomly, a second type of anxiety becomes apparent – that of the desire to own the extracted property alone, in other words, “greed.” We come across these sorts of tensions as a type of fear produced by a feeling of insecurity. The narratives mentioned in the article are not just examples of the early modern period. If we look at the case of İstani, for example, who sees a treasure in his dream, digs up the property with his “collaborator,” only to have the “collaborator” run off with the treasure. A large part of today’s treasure narratives are shaped by struggles with the desire to own the property alone. Many of the stories tragically end with death.

Treasure hunters who sought treasure with many irrational elements such as magic, talismans and dreams, found themselves facing the rationality of law in their relations with the government of the day, especially after the treasure is found. Many of them tried to smuggle and hide the treasure from the state. The state would order the local authorities to obtain information as to where the was found and the amount of treasure.

This article aims to construct the point of view of both individuals and the state through documents based on the idea of “the plurality of truth.” The 16th century traces of the argument “there is nothing new under the sun” in general terms will be traced, such as the patterns established between different narratives above. In the context of Ottoman history, the way traditional man and modern man imagine / envision the treasure, the hiding of treasures, their ability to be extracted by mysterious sciences, as well as feelings of fear, suspicion, jealousy and betrayal will be discussed. In this way, efforts will be made to reveal the intersection points of different treasure narratives, the spiral of emotions of the treasure hunters and the point of view of the state in the vast Empire lands in the 16th century.